

**PIRLS TOPSHIRIQLARINING TURLARI VA ULARNING TANQIDIY
FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI**

Kazakova Gulrux Nuriddin qizi

*Samarqand davlat pedagogika institute Pedagogika fakulteti, Boshlang'ich va
maktabgacha ta'lim nazariyasi kafedrasida magistranti*

Annotatsiya

Ushbu maqolada xalqaro o'qish savodxonligi tadqiqoti – PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) doirasida qo'llaniladigan topshiriqlarning turlari va ularning boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlari ilmiy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. Maqolada PIRLS topshiriqlarining badiiy matnlar va axborot matnlari asosida turlarga ajratilishi, ushbu topshiriqlar orqali o'quvchilarda yuzaga keladigan kognitiv jarayonlar, shuningdek, tanqidiy fikrlashning tarkibiy qismlari bilan ularning o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqilgan. Xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili asosida PIRLS metodologiyasini milliy ta'lim amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *PIRLS, o'qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash, badiiy matn, axborot matni, kognitiv jarayonlar, boshlang'ich ta'lim, baholash topshiriqlari.*

KIRISH. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasini xalqaro miqyosda baholash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS) tadqiqoti muhim o'rin egallaydi. PIRLS – bu Xalqaro ta'lim yutuqlarini baholash uyushmasi (IEA) tomonidan boshqariladigan va to'rt yilda bir marta o'tkaziladigan, 4-sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini xalqaro miqyosda o'lchaydigan tadqiqotdir. PIRLS 2021 tadqiqotida ishtirok etgan 57 mamlakat va mintaqadan 400 000 dan ortiq 4-sinf o'quvchisi qatnashgan.²²

O'zbekiston Respublikasida ta'lim islohotlari doirasida o'quvchilarni xalqaro baholash standartlariga tayyorlash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Shu munosabat bilan PIRLS topshiriqlarining mohiyatini, ularning turlarini va bu topshiriqlarning tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi imkoniyatlarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash – bu shaxsning ma'lumotni chuqur tahlil etish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish, xulosalar chiqarish va fikrni asoslash qobiliyatidir. Bugungi axborot asrida ushbu ko'nikmani maktab yoshidan shakllantirish pedagogik fanlarning asosiy vazifalaridan biriga aylanmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi PIRLS

---

²² Mullis I.V.S. & Martin M.O. (2021). PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education and Human Development, Boston College; Mullis K., Golinkoff R. M. & Maher E. (2023). PIRLS 2021 International Results in Reading. – P. 14-41.

topshiriqlarining tuzilmasi va turlarini tahlil qilish hamda ularning tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan bog'liqligini ilmiy asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM. PIRLS tadqiqoti o'qishni ikkita asosiy maqsad nuqtai nazaridan baholaydi: badiiy adabiy matnlardan zavqlanish va foydalanish maqsadida o'qish hamda axborot va dalillarni olish maqsadida o'qish. Ushbu ikki yo'nalish o'quvchilarning o'qishga nisbatan turli xil kognitiv yondashuvlarini aks ettiradi va ularning o'rtasidagi farqni anglash o'qituvchi uchun muhim metodologik tayanch hisoblanadi.

Birinchi yo'nalish – badiiy matnlar orqali o'qish – o'quvchini his-tuyg'ular olamiga olib kiradi, qahramonlar hayoti orqali empati va axloqiy fikrlashni rivojlantiradi. Ikkinchi yo'nalish – axborot maqsadida o'qish – o'quvchidan ma'lumotni izlab topish, ajratib olish, tizimlashtirish va baholash ko'nikmalarini talab etadi. PIRLS ushbu ikki turni tengdek muhim deb hisoblaydi, chunki real hayotda savodli inson ham badiiy, ham axborot matnlari bilan erkin muloqot qila olishi lozim.

PIRLS metodologiyasi to'rtta asosiy o'qish jarayonini baholaydi. Birinchisi – aniq ko'rsatilgan ma'lumotni ajratib olish: o'quvchi matnda to'g'ridan-to'g'ri berilgan faktni, sanani, ismni yoki voqeani topadi. Bu jarayon o'qish savodxonligining asosiy poydevori sifatida qaraladi. Ikkinchisi – to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarish: o'quvchi matnning ikki yoki undan ortiq qismini birlashtirish orqali muallif aytmoqchi bo'lgan, lekin ochiq ifodalagan fikrni aniqlaydi. Uchinchisi – tushunchani izohlash va birlashtirish: o'quvchi matnni o'z bilim va tajribalari bilan bog'laydi, turli g'oyalarni sintez qiladi hamda matnning yashirin ma'nosini ochishga harakat qiladi. To'rtinchisi – matn tarkibi va tilini baholash va tanqidiy tahlil qilish: o'quvchi muallifning uslubini, so'z tanlovini, matnning tuzilmasi va ishonchliligini mustaqil ravishda baholaydi. Aynan shu to'rtta jarayon o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Ular oddiy bilishdan murakkab tahlil va baholashga – ya'ni Bloom taksonomiyasining pastki pog'onalaridan yuqori pog'onalariga tomon izchil ko'tarilishni ta'minlaydi. Shunday qilib, PIRLS nafaqat o'qish ko'nikmalarini o'Ichaydi, balki o'quvchining intellektual rivojlanish darajasini ham aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan mamlakatlar – Singapur, Rossiya, Finlyandiya, Irlandiya – o'quvchilarning kognitiv faolligi va tanqidiy tahlilini ta'minlaydigan o'qitish strategiyalarini maqsadli ravishda qo'llaydi. Bu esa PIRLS metodologiyasini milliy o'quv jarayoniga tatbiq etishning amaliy zarurligini belgilab beradi.

PIRLS topshiriqlari matn turi va kognitiv jarayon darajasiga ko'ra bir necha turga bo'linadi. Tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan tasniflarga ko'ra, PIRLS topshiriqlarini quyidagicha guruhlash mumkin.²³

Badiiy matn topshiriqlari – hikoya, ertak, she'r yoki boshqa badiiy janrlardagi matnlar asosida tuziladi. Bu topshiriqlar o'quvchidan qahramonlarning his-tuyg'ularini tushunish,

---

²³Fishman E. J. (2022). Reading comprehension assessment in PIRLS: Framework and task typology. *International Journal of Educational Research*, 112, 101940. – P. 5-8; Gammill D. M. (2023). PIRLS literary and informational texts: implications for classroom instruction. *The Reading Teacher*, 76(5), 541-549.

voqealar ketma-ketligini aniqlash, matnning yashirin ma'nosini ochish va muallif niyatini talqin qilishni talab etadi.

Axborot matn topshiriqlari – ensiklopedik maqolalar, ilmiy-ommabop matnlar, sxemalar yoki jadvallar asosida tuziladi. Bunday topshiriqlar o'quvchida ma'lumotni tizimlashtirish, solishtirish, asosiy fikrni ajratish va faktlarni baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ko'p tanlovli topshiriqlar – o'quvchiga to'rtta javob varianti taqdim etiladi, ulardan biri to'g'ri. Bu turdagi topshiriqlar asosan aniq ma'lumotni topish, to'g'ridan-to'g'ri xulosa chiqarish jarayonlarini o'lchaydi.

Ochiq javobli topshiriqlar – o'quvchidan matn asosida o'z fikrini ifodalash, dalillar keltirish yoki matndan aynan qaysi qismga asoslanib javob berganligi ko'rsatilishini talab etadi. Bu topshiriqlar yozma nutq, tahlil qilish va tanqidiy baholash ko'nikmalarini o'lchashda keng qo'llaniladi.

Reproduktiv daraja topshiriqlari – o'quvchi matnda to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan ma'lumotni topadi. Masalan: “Voqea qayerda sodir bo'ldi?” yoki “Jadvalda qaysi ma'lumot berilgan?” kabi savollar.

Tushuntirish darajasidagi topshiriqlar – o'quvchi matnda ochiq aytilmagan ma'lumotni tahlil asosida chiqarishi lozim. Masalan: “Nima uchun qahramon shunday qaror qildi?” yoki “Muallifning ushbu gapni ishlatishdan maqsadi nima?”

Tanqidiy baholash darajasidagi topshiriqlar – o'quvchi matnning umumiy tuzilmasi, muallif uslubi, ma'lumotlarning ishonchliligi va matnning ahamiyatini baholaydi. Bu topshiriqlar Bloom taksonomiyasining yuqori darajalariga – tahlil, sintez va baholash bosqichlariga mos keladi.²⁴

Tanqidiy fikrlash nazariyasiga ko'ra (R.Paul, L.Elder, R.Ennis), chuqur tafakkur qiluvchi o'quvchi ma'lumotni tekshiradi, dalillarni solishtiradi, xulosalarning mantiqiyligini tahlil qiladi va o'z nuqtai nazarini asoslab bera oladi. Aynan shu jihatlar PIRLS topshiriqlarining yuqori kognitiv darajalariga xos xususiyatdir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, PIRLS doirasidagi interpretatsiya va integratsiya topshiriqlari o'quvchilarda taqqoslash va farqlash; sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash; dalillarga asoslanib xulosa chiqarish; muallif pozitsiyasini aniqlash va baholash; ma'lumot ishonchliligini tekshirish kabi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.²⁵

K.B.Cartwright va N.K.Duke ning tadqiqotlariga ko'ra, murakkab kognitiv jarayonlarni talab qiluvchi o'qish topshiriqlari o'quvchilarda yashirin ma'no tushunish va tanqidiy

²⁴Bloom B. S. (2021 [orig. 1956]). *Taxonomy of Educational Objectives*. Reprint edition. – Longman. – P. 12-19; Anderson L. W. & Krathwohl D. R. (2022). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. – Longman. – P. 67-80; Paul R. & Elder L. (2022). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. – Pearson Education. – P. 38-54.

²⁵Nguyen T. & Park J. (2023). Critical thinking development through reading comprehension tasks: A comparative study across PIRLS countries. *Journal of Literacy Research*, 55(1), 73-91; Duke N. K. & Cartwright K. B. (2021). The science of reading progresses: Communicating advances beyond the simple view of reading. *Reading Research Quarterly*, 56, 25-44; Afflerbach P., Cho B-Y., Kim J-Y. & Crassas M. E. (2022). Best practices in literacy assessment. *Best Practices in Literacy Instruction*, 5, 319-338.

idrokning rivojlanishini ta'minlaydi. PIRLS baholash doirasi ham ushbu tamoyilga asoslanadi. P.Afflerbach va boshqalar ta'kidlashicha, o'qish jarayonini baholashda faqat so'zma-so'z tushunishni emas, balki metakognitiv jarayonlarni – o'z o'qishini nazorat qilish va baholash qobiliyatini ham o'lchash muhimdir.

PIRLS topshiriqlarining didaktik imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish uchun o'qituvchilar quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanishi tavsiya etiladi. Birinchidan, "qalin" va "yupqa" savollar strategiyasi qo'llanilishi lozim: "yupqa" savollar (reproduktiv daraja) matndan aniq fakti topishni talab qilsa, "qalin" savollar (tanqidiy daraja) o'quvchini mulohaza yuritishga, dalillar izlashga va o'z fikrini ifodalashga undaydi. Ikkinchidan, matn turlarini birlashtirish usuli samarali hisoblanadi: boshlang'ich sinf o'quvchilariga bir darsda ham badiiy, ham axborot matnlari berilsa va ular ushbu matnlarni solishtirishga yo'naltirilsa, tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi tezlashadi. Uchinchidan, ochiq javobli topshiriqlarning darsda muntazam qo'llanilishi o'quvchilarda o'z fikrini yozma va og'zaki asoslash qobiliyatini mustahkamlaydi. Mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, PIRLS tipidagi ochiq topshiriqlardan muntazam foydalanilgan sinflarda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshgan.²⁶ To'rtinchidan, raqamli savodxonlik bilan integratsiya ham muhim omil hisoblanadi: zamonaviy o'qish savodxonligi raqamli matnlar bilan ishlash ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi, shuning uchun PIRLS tipidagi topshiriqlarni elektron formatda ham taqdim etish va shu asosda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish tavsiya etiladi.

XULOSA. PIRLS topshiriqlari o'z tuzilmasi va kognitiv darajasi jihatdan o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Badiiy va axborot matnlari asosidagi topshiriqlar, ko'p tanlovli va ochiq javobli shakllar, shuningdek, reproduktivdan tanqidiy baholash darajasigacha cho'zilgan kognitiv ierarxiya – bularning barchasi PIRLS metodologiyasini zamonaviy ta'limning muhim vositasiga aylantiradi. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: boshlang'ich sinf o'qituvchilari PIRLS tipidagi topshiriqlarni darsda muntazam qo'llashlari lozim; darsliklar va metodika qo'llanmalarida turli kognitiv darajalardagi savol va topshiriqlar nisbati muvozanatli bo'lishi kerak; o'quvchilarni o'z javoblarini asoslashga va turli nuqtai nazarlarni hisobga olishga o'rgatish zarur. PIRLS metodologiyasini O'zbekiston ta'lim tizimiga keng joriy etish nafaqat xalqaro ko'rsatkichlarni yaxshilashga, balki boshlang'ich sinf o'quvchilarini mustaqil fikrlovchi, tanqidiy tafakkur egasi bo'lgan shaxslar sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

---

²⁶Kholmatova D. & Rashidova N. (2023). O'zbek boshlang'ich maktab o'quvchilarida o'qish savodxonligini PIRLS metodologiyasi asosida baholash. *Pedagogika fanlari jurnali*, 4(2), 18-26; Hamidova Z. (2024). PIRLS baholash topshiriqlarini darsda qo'llash va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari. *Pedagogika va psixologiya*, 4(18), 88-97; Saidova M. (2024). O'zbek ta'lim tizimida PIRLS metodologiyasini joriy etish istiqbollari. *O'zbekiston Milliy universiteti xabarlari*, 1(3), 104-112.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mullis I.V.S. & Martin M.O. (2021). PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston: TIMSS & PIRLS International Study Center, Lynch School of Education and Human Development, Boston College; Mullis K., Golinkoff R. M. & Maher E. (2023). PIRLS 2021 International Results in Reading. TIMSS & PIRLS International Study Center. – P. 14-41.

2. Fishman E. J. (2022). Reading comprehension assessment in PIRLS: Framework and task typology. *International Journal of Educational Research*, 112, 101940; Gammill D. M. (2023). PIRLS literary and informational texts: implications for classroom instruction. *The Reading Teacher*, 76(5), 541-549.

3. Bloom B. S. (2021 [orig. 1956]). *Taxonomy of Educational Objectives*. Reprint edition. – Longman; Anderson L. W. & Krathwohl D. R. (2022). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. – Longman; Paul R. & Elder L. (2022). *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life*. – Pearson Education.

4. Nguyen T. & Park J. (2023). Critical thinking development through reading comprehension tasks: A comparative study across PIRLS countries. *Journal of Literacy Research*, 55(1), 73-91; Duke N. K. & Cartwright K. B. (2021). The science of reading progresses. *Reading Research Quarterly*, 56, 25-44; Afflerbach P. et al. (2022). Best practices in literacy assessment. *Best Practices in Literacy Instruction*, 5, 319-338.

5. Kholmatova D. & Rashidova N. (2023). O'zbek boshlang'ich maktab o'quvchilarida o'qish savodxonligini PIRLS metodologiyasi asosida baholash. *Pedagogika fanlari jurnali*, 4(2), 18-26; Hamidova Z. (2024). PIRLS baholash topshiriqlarini darsda qo'llash va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlari. *Pedagogika va psixologiya*, 4(18), 88-97; Saidova M. (2024). O'zbek ta'lim tizimida PIRLS metodologiyasini joriy etish istiqbollari. *O'zbekiston Milliy universiteti xabarleri*, 1(3), 104-112.

6. Sh.M.Xudaykulova, M.I.Omonillayeva “PIRLS tadqiqotiga tayyorgarlik uchun boshlang'ich sinf darsliklaridagi matnlar bo'yicha topshiriqlar tayyorlash”. *Uslubiy qo'llanma. Samarqand davlat chet tillari instituti*” nashriyoti. Samarqand-2023.

7. Karimova, G. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. *Pedagogika jurnali*, 3(2), 45–52.

8. Raximov, A. (2021). Matnni tushunish kompetensiyasini rivojlantirishning didaktik asoslari. *Ilmiy metodik to'plam*, Toshkent.